

GENELDE DİN SOSYOLOJİSİNE KARŞI İLGİSİZLİĞİN KAYNAĞI VE BU İLGİSİZLİĞİN GİDERİLMESİ

İzzet ER*

ÖZET

Sosyoloji ve özellikle Din Sosyolojisi, diğer ilimlerden istifade ederek sosyal problemlerimize çözüm getirmek bakımından ilk akla gelen ilimlerden biridir. Buna rağmen gereken ilgiyi görmüyor ve gerçek değeri takdir edilmiyor. Kanaatimizce bu ilgisizlik, daha çok günümüz din sosyolojisinin bünyesinde doğduğu batı toplumu ile içinde yaşadığımız toplum arasındaki sosyo-kültürel farklılıktan kaynaklanıyor; onun için din sosyolojisi batı patentlidir, batı kimliği taşımaktadır. Sosyo-kültürel farklılıktan doğan bu ilgisizliği gidermek için ona İslâmî bir kimlik kazandırmak gerekir. Genel ve Özel Din Sosyolojisinin metod ve tekniklerinden yararlanan İslâm Sosyolojisinin bu problemin çözümünde bize yardımcı olacağına inanıyoruz¹.

RESUME

En Général, la Source du Désintérêt de la Sociologie Religieuse
et la Suppression ce Désintérêt

En utilisant divers sciences, la sociologie et particulièrement la sociologie religieuse est l'une des sciences venant à l'esprit au point de vue de solutionner nos problèmes sociaux. Malgré cela, on ne prend pas intérêt à lui et personne n'apprécie sa valeur réelle. D'après nous, ce désintérêt est souvent issu de la diversité socio-culturelle qui se trouve entre la société où la sociologie religieuse d'aujourd'hui est né, et la société où nous vivons. C'est pourquoi, elle a la patente occidentale et elle s'identifie avec lui. Pour faire disparaître ce désintérêt issu de la diversité socio-culturelle, il faut résoudre la question d'identité et lui faire gagner une identité (ou un contenu) islamique. Nous croyons que la sociologie de l'Islam utilisant les méthodes et les techniques de la sociologie religieuse, générale et particulière, nous aidera à surmonter ce problème.

* Doç. Dr.; Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Öğretim Üyesi.

1 Bu makalenin kısaltılmış şekli, 21-23 Ekim 1987 tarihlerinde Samsun'da düzenlenen "Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu"na tebliğ olarak sunulmuştur.

I. GİRİŞ.

Bugün İlahiyat Fakültelerimizde tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi klâsik dinî ilimler yanında, batı üniversitelerinde daha çok din bilimleri adıyla maruf olan dinler tarihi, din sosyolojisi, din psikolojisi gibi bilimler de okutulmaktadır. Ancak bu sonuncular, kamu oyunda, ilâhiyat öğrencisi ve hatta bazı öğretim elemanları nezdinde bir türlü kendini kabul ettirememiş ve lâıyk olduğu ilgiyi görmemiştir. Memleketimizin ilk din sosyologlarından olan Taplamacıoğlu, 12 yıl önce, bu disiplinlerin yan disiplin damgası ile meslekî disiplinler tarafından tenkit ve mahkum edilmesinden dolayı üzüntüsünü dile getirir². Aradan beş yıl gibi bir zaman geçmiş olmasına rağmen 1980'de de durum aynıdır; "Türkiye I. İslâmî İlimler Kongresi"nde bir araya gelen sahanın uzmanları benzer şikayetlerde bulunmuşlar ve sebeplerini tartışmışlardır. Bugün de, aynı ilgisizlik ve İlahiyat Fakültelerinde sıradan lüzumsuz bir ders gibi telakki edilmesinde herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Sosyoloji ve özellikle din sosyolojisi, diğer bilimlerden istifade ederek sosyal problemlerimize çözümler getirmek bakımından ilk akla gelen bilimlerden biridir. Buna rağmen gereken ilgiyi görmüyor ve gerçek önemi takdir edilmiyor. Her ilim ve ilmi araştırma, ancak yeterli ilgi ve alakanın bulunduğu zeminlerde gelişme gösterir. Onun için aşağıdaki soruları tartışmaya açmak icab etmektedir: Genelde din sosyolojisine karşı ilgisizliğin kaynağı nedir? Bu ilgisizlik nasıl giderilebilir?

II. GENELDE DİN SOSYOLOJİSİNE KARŞI İLGİSİZLİĞİN KAYNAĞI

Sihhatli bir sonuca ulaşabilmek için, öncelikle, her vesileyle fikirlerine müraaat ettiğimiz ve öğrencilerimize görüşlerini aktardığımız belli başlı önemli sîmaların temel yaklaşımları hakkında kısa bilgi sunmakta yarar vardır.

1- DİN SOSYOLOJİSİNİN ÖNDE GELEN SÎMÂLARI ve TEMEL GÖRÜŞLERİ

a) AUGUSTE COMTE (1798-1857)

1789 ihtilâlden sonra kargaşa içinde bulunan Fransız toplumunun sosyoloji Auguste Comte, diğer sosyologlar gibi yaşadığı dönemi ve bünyesinde bulunduğu toplumu hareket noktası olarak kabul eder. Eserlerinde, çağının toplumlarını ve geçmişlerini, yani Avrupa tarihini inceler. Ona göre, Avrupa tarihi bütün insanlığın tarihi, pozitif düşüncenin hakim olduğu Avrupa toplumlarının yöneldiği içtimâî nizam, bütün insanlığın nizamı olacaktır³. Bugün Avrupa toplumlarında meydana gelen sosyal kargaşa ve düzensizlik, tamamiyle fikrî kargaşa ve düzensizlikten ileri gelmektedir. Zihinlerde ortak bir fikir olmadıkça, milletler, içinde buldukları krizden kurtulamayacaklardır⁴. Bilindiği gibi, insanlık düşünce tarihi üç ana safhadan

2 Taplamacıoğlu, Mehmet, Din Sosyolojisi, Ankara, 1975, s. XIX.

3 Aron, Raymond, Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, Çev.: K. Alemdar, Türkiye İş Bank. Yay., Ankara, 1986, s. 77-78.

4 Freyer, Hans, İçtimâî Nazariyeler Tarihi, Çev.: T. Çağatay, Ankara, 1977, s. 53; Kösemihal, N. Şazi, Sosyoloji Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s. 158.

geçmiştir: Teolojik, metafizik ve pozitif. Bugün zihinlerdeki ayrılık teolojik, metafizik ve pozitif gibi birbirleriyle uzlaşmaz üç ayrı felsefenin aynı zamanda kullanılmasıyla kaynaklanıyor. Bunlardan birinin hakimiyeti, toplumlarda belirli bir düzeni temin eder⁵.

Avrupa toplumu son gelişmelerle artık kabuk değiştirmekte, sanayi toplumu haline dönüşmektedir. Teolojik ve askerî toplumlar ortadan kalkmakta, yerini sanayi toplumlarına bırakmaktadır. Bu aşamada teolojik ve metafizik düşüncenin topluma yön vermesi, onun temel nizamını oluşturması düşünülemez. İnsanlık artık hadiseleri bilimsel olarak düşünmeye ve değerlendirmeye başlamıştır. Bundan böyle cemiyete düzen verirken pozitif düşünceyi hakim kılmak gerekir. Görülecektir ki, toplumları temelinden sarsan krizler hemen yok olacaktır⁶.

Pozitif düşüncenin hakim olduğu toplumlarda, diğer sosyal kurumlar gibi mutlaka din de olacaktır. Zira insanlığın tekâmülünde en önemli faktör din olmuştur. Her devirde din, insanları birbirine bağlayan, topluma düzen, denge ve hayâtiyet vermiştir. İnsanlığı, geçirdiği krizden, düzensizlikten kurtarmak istiyorsak, ona bir din bulmak gerekir. Bu din, geçmişin dini olamaz. Çünkü geçmişin dini geçerliliğini yitirmiş bir düşünce biçimini gerektirir. İlmî düşünceye sahip olan insanın geleneksel anlayışa göre Vahy'e, kisenin din dersine inanması kabil değildir. Bugün ileri sürülecek bir dinin sadece kabul edilebilir olması kafi değildir; pozitif gerçeklere dayanması ve ispat edilebilir olması da zaruridir. İşte bu şartları taşıyan din, "İNSANLIK DİNİ" dir⁷.

Yeni dinin tanrısı, adı üzerinde insanlıktır. Tapılacak "Büyük Varlık" odur. İnsanlıktan kasıt, gelmiş geçmiş, bugün yaşayan ve ileride yaşayacak olan bütün insanlardır. Bu dinde, değişik biçimde ekânim-i selâse, papa, din adamları, kilise teşkilâtı, din görevlileri, günlük, haftalık, aylık ve senelik âyinler ve ibadetler vardır. Hemen hepsinin düzenlenmesinde katolik mezhebi dikkate alınmıştır. Kendisi zaten canlılığını koruyan müesseseleriyle katolikliğe hayrandır, koyu bir katolik ailenin çocuğudur⁸.

b) EMILE DURKHEIM (1858-1917)

Alsaslı bir yahudi ruhanisinin oğlu olan Emile Durkheim, Fransız İhtilâlinin meydana getirdiği içtimâî sarsıntı ve çalkantıların henüz sona ermediği, 1830 ve 1848 ihtilâllerinin sosyal yaralarının sarılmadığı bir dönemde Espinal'da dünyaya gelmiştir. 1870-71 mağlubiyetlerini küçük yaşlarında yaşamıştır⁹. Bu sosyal hadiselerin oluşturduğu otorite boşluğu ve ahlâkî çöküntüler, her münevver gibi onu da çözümler aramaya sevkedecektir.

"Sosyal bir hadisenin sebebi yine sosyaldır" fikrini ortaya atan Durkheim'e göre, Batı Avrupa toplumlarında görülen krizin sebebini yine toplumun kendisinde aramak gerekir. "La Division du Travail Social (1893)" adlı eserinde bu bunalımı incelemeye çalışır. Ona göre, sanayi toplumu olmaya başlayan Avrupa toplumlarındaki bunalımın esas sebebi sosyal iş bölümünde meydana gelen değişimdir. Çünkü

5 Freyer, a.g.e., s. 52; Kösemihal, a.g.e., s. 158.

6 Aron, a.g.e., s. 78; Freyer, a.g.e., s. 54; Kösemihal, a.g.e., s. 158.

7 Aron, a.g.e., s. 116; Freyer, a.g.e., s. 55; Kösemihal, a.g.e., s. 158.

8 Kösemihal, a.g.e., s. 162-164.

9 Freyer, a.g.e., s. 290-293.

fertleri topluma bağlayan, cemiyetli oluşturan, insanlar arasında kolektif düşünceyi temin eden dayanışma, sanayi toplumlarında, iş bölümünün gelişmesiyle organik dayanışmaya dönüşmüştür. Artık insanlar birbirinden farklıdır, aynı topluluk gruplarının üyeleri değil, farklı farklı zümreler içinde bulunmaktadır. Aynı duygu, inanç ve değerlerin sahibi değillerdir. Fertler farklılaştığı, ayrı ayrı grup ve değerlere bağlandıkları için toplumda tutarlılık ve düzen kalmamıştır. İşte Avrupa, en basit şekliyle klânlarda görülen klâsik dayanışmadan, nüfus artışı sebebiyle gelişen iş bölümü sonucu organik dayanışmaya geçmektedir. Gelecekte bu organik (mesleki) dayanışma tam anlamıyla gerçekleşince, buhran sona erecek, mutlu bir hayat başlayacaktır¹⁰. Sözü edilen geçiş, henüz tam manasıyla tahakkuk etmiş değildir; onun için Batı Avrupa toplumları intikal sancısı çekmektedir.

Temel değişken olan iş bölümündeki gelişme, haliyle toplumun diğer müesseselerine, ahlâka, hukuka, sosyal dayanışmaya, siyasî rejime, ekonomik teşkilâta, dine ve ideolojiye de tesir etmektedir¹¹. Batı Avrupa toplumlarında artış gösteren intihar hadisesi dahi toplumda meydana gelen bu değişimin ürünüdür¹².

Genel din sosyolojisinin temel klâsiklerinden sayılan "Les formes élémentaires de la vie religieuse" (1912) adlı eserinde Durkheim, önce felsefenin önemli konularından biri olan bilgi problemine sosyolojik bir izâh getirir. Ona göre, düşüncemizin muhtevası ve sureti de dîndir. Düşüncenin belli başlı prensiplerinin (zaman, mekân, illiyet, cins, adet vs.) teşekkülünde din önemli rol oynamıştır. Yine hiç bir din yoktur ki, hem dünyanın oluşumu, hem de Allah hakkında bir takım mütalaa ve tasavvurları ihtiva etmesin. Felsefe ve bilimlerin dinden doğması, başlangıçta dinin hem felsefenin, hem ilmin yerini tutmasından ileri gelmiştir¹³.

Öyleyse din nedir? Nasıl doğmuştur? Kaynağı nedir? Bu noktada Durkheim, önce din ve kaynağı hakkında evvelce ileri sürülen bütün iddiaları tahlil ve tenkit eder. Ona göre, önceden ortaya atılan görüşlerin hiç biri sosyolojik olgulara dayanmaz (Comte etkisi). Bazıları dini metafizik bir varlıkla izâh ederken, bazıları da Allah fikriyle açıklamaya çalışır. Halbuki ilkel dinlerde metafizik bir varlık olmadığı gibi, Allah mefhumu ve ibadet edilecek bir varlık da yoktur. Bunlar zaten bir dinde bulunması gereken özellikler de değildir. Objektif özelliklere sahip olan din, ancak "mukaddes, yani helâl haram olan şeylerle ilgili inanç ve amellerden mürekkep tutarlı bir manzûmedir; bu inanç ve ameller, onları kabul edenleri "kilise" tabir edilen bir manevî cemaat halinde bir yere toplar". Durkheim "kilise" tabirini burada özellikle kullanır. Çünkü ona göre din fikri kilise fikrinden ayrılmaz. Bu bile dinin gayet müşterek bir kurum olduğunu gösterir¹⁴. Din aslında gayet sosyal bir şeydir. "Dinî izâhlar, bir içtimâî bünyede herkesce müştereken kabul edilmiş bir takım açıklamalardır; cemaatçe müşterek düşünce tarzının mahsûlüdür¹⁵.

10 Kösemihal, a.g.e., s. 195.

11 Aron, a.g.e., s. 314-323; Kösemihal, a.g.e., s. 186-191; Sorokin, P.A., Çağdaş Sosyoloji Nazariyeleri, Çev.: M.M.R. Öymen, Ankara, 1974, s. 37-42.

12 Sorokin, a.g.e., 42 vd.; Freyer, a.g.e., s. 143-149; Aron, a.g.e., s. 323-338.

13 Durkheim, Emile, Les formes élémentaires de la vie religieuse, P.U.F. Paris, 1968, s. 12 vd.

14 Durkheim, a.g.e., s. 65.

15 Durkheim, a.g.e., s. 13-14.

"Suicide" (İntihar) adlı eserinde, dinin ahlâkî ve manevî kuvvetini, dinî inançlara göre intiharların azlık veya çokluk derecesini istatistik metod kullanarak ölçen Durkheim, dinin muhtelif sosyal hadiselerle tesirini belirtmek suretiyle ilk defa ilmî bir din sosyolojisi yapmış kabul edilir. Ona göre, din, her çağda sosyal dayanışmayı kuvvetlendirmek gibi hayırlı bir iş yapmıştır; hayat mücadelesinde, hayatî güçlüklerin aşılmasında inananlara yardımcı olmuştur. Onun için toplumlar var oldukça din türlü biçimler altında daima yaşayacaktır¹⁶.

Durkheim'in bütün bu tesbitleri, Avustralya yerlilerinin totemizmine ve diğer Uzak-Doğu dinlerine dayanmakta, hipotezlerinin izâhlarında hep onlardan örnekler getirmektedir. Bu yönüyle onun din sosyolojisi, etnolojik verilere dayanan iptidai dinler araştırmasıdır¹⁷. Freyer'e göre, kolektivist görüşü de, öteden beri varlığı bilinen dinî-ahlâkî bağlılığından kaynaklanır¹⁸.

c) MAX WEBER (1864-1920)

Din sosyolojisinin önemli sîmalarından olan Max Weber, koyu bir protestan aileye mensup olup hukuk tahsili yapmıştır. "Ortaçağ Ticaret Şirketlerinin Tarihi" (1889) isimli doktora tezinden sonra kaleme aldığı "Âmme Hukuku ve Hususî Hukuk Açısından Romanın Zirâf Tarihinin Anlamı" adlı eseriyle 1891'de doçent olur ve üniversiteye intisap eder. Bu eserlerde ortaçağ toplumunun sosyo-ekonomik ve kültürel analizini yapar¹⁹.

Weber'in din sosyolojisi ile ilgili çalışmaları, 1904'ten ölümüne kadar bu konuda yayınlanmış makaleleri ve "Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu" isimindeki eseridir. Sözü edilen makaleleri bilâhère "Din Sosyolojisi Üzerine Çalışmalar (Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie)" ünvanıyla III ciltlik bir eserde toplanmıştır. "Ekonomi ve Toplum" un II. bölümünün V. kısmını da bu arada ihmal etmemek gerekir²⁰. Bu denemelerde Weber, dünyanın bir kaç dinini (Konfüçyüs, Taoizm, Hinduizm, Budizm, Yahudilik ve Hristiyanlık) incelemiştir. Bu dinlerin hepsi aynı genişlik ve mükemmeliyette işlenmiş değildir. Sebebini, eserin makalelerden oluşmasında aramak gerekir. Çalışmalarında en zayıf ve nâtamam işlenmiş olan din, İslâm'dır. Ölümünden önce İslâmiyet için müstakil bir cilt yazmayı düşünmüşse de, gerçekleştirememiştir²¹. Fakat mezkur çalışmalarında yine de İslâm hakkında bir kaç esaslı nokta serdetmiş bulunmaktadır²².

Max Weber'in din sosyolojisiyle ilgili çalışmalarında esas problem, dinlerin doğruluğu veya yanlışlığı değildir. Onun amacı, Durkheim gibi, dinin içtimâî fonksiyonları hakkında genel bir teori geliştirmek de değildir. Üzerinde durduğu esas mesele, birbirinden farklı tarihteki şartlarda dinin günlük hayat, yani siyasî, idarî, eko-

16 Durkheim, Les formes élémentaires..., s. 595-598.

17 Ülken, H.Z., Sosyolojide Yeni Akımlar, Sosyoloji Dergisi, İst. Un. Ed. Fak. Yay., İst., 1960, Sayı: 15, s. 122.

18 Freyer, İçtimâî Nazariyeler Tarihi, s. 293.

19 Gerth, H.H., Milss, C. Wright, Max Weber, Sosyoloji Yazıları, Çev.: Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yay., İst., 1986, s. 10.

20 Aron, Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, s. 551.

21 Aron, a.g.e., s. 551.

22 Freyer, a.g.e., s. 192; Taplamacıoğlu, Din Sosyolojisi, s. 143-144, 158.

nomik ve ahlâkî davranışlar üzerindeki tesiridir²³. Ancak, o, tek yönlü bir yaklaşım taraftarı değildir. Sosyal strüktürün, bu cümleden olarak iktisadî nizamın dinî hayatın şekillenmesinde oldukça önemli tesirlerde bulunabildiklerini, bunun ispat edilebileceğini reddetmez, hatta zarurî addeder. Ancak o güne kadar her şeye ekonomik zaviyeden bakıldığından, mezkûr görüşün aksine, dinî bir değişken olarak kabul edip sosyal ve ekonomik hayat üzerine tesirini anlamayı ve tesbit etmeyi ilmî bir zaruret olarak görür²⁴. Bu yönüyle onun din sosyolojisi aynı zamanda marksizme yöneltilen tamamen gereklerle dayalı bir tenkittir²⁵.

Weber'e göre, her dinî sistemde, Allah, âhiret, insanların saadet ve selameti konularında prensipler bulunur. İnsanî varlığın ve hayatın diğer alanlarına dair ifadelerin Allah, âhiret, insanların saadet ve selametiyle ilgili olanlarla sıkı ilişkisi görülür. Meselâ, insanlar arası münasebetler, aile, halk, devlet gibi mefhumlarla, iş ve günlük hayatın sürdürülmesi gibi sair konularda bu ilişkiyi görmek kabildir. Çünkü "her din, bir iktisadî ve içtimâî ahlâk ihdas ederek geliştirir". Bu iktisadî ve içtimâî ahlâk bahis konusu dinin inanç ve esasları tarafından tayin edilir ve yönlendirilir²⁶.

Weber bundan sonra temel dinî tutumların, bir başka ifadeyle dinlerin genel bir sınıflamasını yapmaya çalışır. Ona göre, iki türlü din vardır²⁷: 1) Hayatın düzensizliklerini, kanun ve âdetlerle tahammül edilir hale getirerek insanın dünyaya uyumunu kolaylaştıran dinler, 2) Varoluştaki düzensizlikleri tevekkülle karşılayan, dünyevî hazları yasaklayıp uhrevî bir amacın peşinde kurtuluş vaad eden dinler. Protestan mezhebi birinci gruba girenlerin tipik örneğidir. Batı Avrupa toplumlarında müşahade edilen kapitalizm ancak bu tür bir dinî ekonomik ahlâkın mahsulüdür. Filvaki diğer dinlerin hakim olduğu yerlerde kapitalizmi andıran ekonomik oluşumlar vardır; ama bunlar batı kapitalizmine benzememektedirler ve gelişme istidadı göstermemişlerdir. Çünkü modern kapitalist anlayışın karakteristikleri olan, 1) Kesin ilmî esaslara ve özel mülkiyete dayanan rasyonel teşkilâtlanan ve idare edilen ekonomik yatırım, 2) Pazar için kitle üretimi, 3) Para kazanmak maksadıyla üretim, 4) İnsanın kendisini mesleğine ve işine vermesini gerektiren azamî çaba, ahlâk ve çalışmada üstünlük²⁸ gibi özelliklerden mahrumdur. Böylesi bir "iş ahlâkı" ancak protestanlığın günlük pratik ahlâkında görülür. Onun için protestan toplumlar ilerlemiş toplumlardır. Katolik çoğunluğun bulunduğu yerlerde de protestan azınlıklar o ülke kapitalizminin gelişmesinde lokomotif görevi ifa etmişlerdir²⁹.

"Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu"nda, Durkheim'in "İntihar" adlı eserinde yaptığı gibi, görüşlerini destekleyen istatistiklere yer veren Weber, modern kapitalizmin oluşmasına imkan verecek "iş ahlâkı" nı geliştiremediklerinden dolayı

23 Aron, Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, s. 505; Freyer, İçtimâî Nazariyeler Tarihi, 190; MacRae, Donald G., Weber, Çev.: N. Vergin, Afa Yay., İst. 1985, s. 81-82.

24 Aron, a.g.e., s. 509.

25 Freyer, a.g.e., 190-191. Aksi bir değerlendirme için bkz. Turner, Bryan S., Weber and Islam, London, 1974.

26 Freyer, a.g.e., s. 191.

27 MacRae, a.g.e., s. 82.

28 Weber, Max, Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu, Çev.: Zeynep Aruoba, Hil Yay., İst., 1985, s. 36-63.

29 Weber, a.g.e., s. 75-150.

diğer dinleri geri kalmışlığı telkin eden dinler diye mahkum eder³⁰. Bununla beraber sosyolojik çalışmalarını çağdaş dinlere doğru çekmiş ve din sosyolojisine tarihî bir boyut kazandırmıştır. Makalelerin derlenmesi tarzındaki araştırmalarının eksikliklerini yakın dostu ve ilâhiyatçı Ernst Troeltsch tamamlamıştır. Ancak Troeltsch bütün çalışmalarını hıristiyanlığa hasretmiştir³¹. Sistematik ve tarihî din sosyolojisinin ilk denemeleri Weber'in talebeleri Joachim Wach ve Güstav Mensching tarafından yazılmıştır³². Wach metod bakımından Weber'e bağlıdır. Yaptığı dinler tipolojisi çok meşhurdur. Durkheim gibi, dini cemiyetlerle izâh için zorlamaya gitmeksinin din-cemiyet münasebetini araştırmış ve dinî zümreleri tasnif etmiştir. Din adamları tipolojisi de yapmıştır. Wach'ın din sosyolojisine getirdiği yenilikler, Fransız kilise çevrelerinin gayret ve çabalarıyla zamanla tecrübî araştırmaların meydana gelmesine vesile olmuştur. Bunlardan en önemlisi Gabriel Le Bras ve arkadaşlarının, Fransız katoliklerinin dinî pratikleri hakkındaki "Etudes de Sociologie religieuse" (I-II, P.U.F., Paris, 1955-56) isimli denemeleridir³³. Aynı yöndeki teorik ve pratik çalışmalar bilâhère Belçika, Hollanda, İtalya, Kanada ve A.B.D. de giderek o kadar yaygınlaştı ki, son zamanlarda müstakil din sosyolojisi, hatta özel din sosyolojisi yani katolik din sosyolojisi, protestan din sosyolojisi kongreleri tertiplenmeye başlandı³⁴.

2- BU SİMALARIN GÖRÜŞLERİ BÜTÜN DİN ve TOPLUMLAR İÇİN GEÇERLİ MİDİR?

Din sosyolojisinin önemli sîmaları, temel yaklaşımları ve bu yaklaşımlarının sosyolojik zeminini burada kısaca tanımlarken, iki yıl önce bir öğrencinin din sosyolojisi dersinde sorduğu şu meâldaki uzun soruyu arzetmek isterim:

— Hocam, diğer bazı bilimlerde olduğu gibi, siz de, din sosyolojisinde, çoğunlukla Comte, Durkheim, Weber, Wach, Mensching, Le Bras gibi batılı sosyologlardan ve bizim dışımızda, bize yabancı, belki bize taban tabana zıt sosyolojik bir zeminde yaptıkları araştırmalar ve sonuçlarından bahsediyorsunuz. Fikir ufkumuzu açacağına inandığımız bu derslerde mütemadiyen yabancıları dinlemek, bazan insanı aşağılık duygusuna itebildiği gibi katoliklerin dinî problemleri, protestanlığın ahlâkı, bir yerde bizi ilgilendirmemektedir. Bunlar bize yabancı. Onun için de din sosyolojisine bir türlü ilgi duyamıyoruz, lüzumsuz bir ders olduğuna inanıyoruz. Ayrıca katoliklerin problemleri, protestanların ahlâkı meslek hayatımızda bize hiç mi hiç bir fayda sağlamıyor. Kültürümüzün ışığında kendi toplumumuzun dinî problemlerini ele alan kimseler ve eserler yok mu?

Gerçekten batılı sosyologlar, yukarıdaki açıklamalarda açıkça görüleceği üzere, genellikle kendi sosyal ihtiyaç ve problemlerine içtimâî bünyelerini göz önüne alarak bir takım çareler aramışlar ve bunlara istinaden bir takım umûmî değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu gayet tabii bir hadisedir. Zira "bilimsel araştırma

30 Weber, Sosyoloji Yazıları, s. 227-257, 278-297; Aron, Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, s. 514-526.

31 Bkz. Dictionnaire des religions, P.U.F., Paris, 1984, "Troeltsch" maddesi.

32 Taplamacıoğlu, Din Sosyolojisi, s. 144, 148.

33 Bkz. Dictionnaire des religions, "Gabriel Le Bras" maddesi.

34 Bkz. Desroche, H. Sociologies religieuses, P.U.F. Paris, 1968, s. 13.

yapan kişiler, ister istemez, belirli bir toprak parçasına yerleşmiş olan belirli bir toplumun üyesidirler"³⁵. Evvelce sözünü ettiğimiz kimseler gerçekten sosyolojinin zirvesinde yer alırlar. Fakat tesbitlerinin bütün toplumların dinî problemleri ve geçmişleri için doğru ve geçerli olduğunu söyleyebilir miyiz? "Her kültür kendi sosyoloğunu kendisi yetiştirmek zorundadır; sosyal bilimci, her şeyden önce içinde doğup büyüdüğü kültür ortamının tercihlerine göre hareket edecektir. Şimdi hangimiz kalkıp da batının insan ve cemiyet telakkisini, diyelim ki bir Sudanlının veya Hindlinin telakkisi ile her noktada çakıştığını iddia edebilir?"³⁶. Comte, Durkheim, Weber, Wach, Le Bras vs. bir kültüre, bir tarih şuuruna göre konuşmaktadırlar. Bu itibarla bunların düşüncelerini, batılı olmayan toplumların mahallî özelliklerine sadede uzak kalmak ve çoğu defa ters düşmekle kalmamış, aynı zamanda, spesifik sosyolojik nazariyeler, bu cemiyetlerin bugün içinde buldukları pek çok problemi izâh etmekte âciz kalmıştır³⁷. Meselâ, batı Avrupa ülkelerindeki istatistiklere dayanan intihar ve intiharın sosyolojik sebebi ile ilgili izâhlar Pakistan, Endonezya, Mısır, Türkiye ve benzeri İslâm ülkelerindeki intihar hadiselerini açıklayamaz. Totemizm, Taoizm, Hinduizm ve Hristiyan kiliselerinin sosyal yapıları ile mezhebî görüş ve uygulamalarına dayanan genel tesbitler, diğer toplumların, özellikle müslüman toplumların dinî strüktürlerini ve uygulamalarını izâh edemez³⁸.

İslamoloji ve İslâm sosyolojisinin batılı uzmanları da artık meselelerin farkına varmışlardır. Bir takım inanç, ibadet ve merasimin karşılığı olarak kullanılan "religion" kelimesi, Watt'a göre³⁹, müslüman toplumlardaki dinin tam karşılığı değildir. Millet kavramı gibi bir takım batılı kavramların İslâm alemine ithali, Jacques Austruy'a göre⁴⁰, bu ülkelerdeki karışıklıkların temel sebebidir. Jacques Berque'in, klâsik dinlere ait önceki din sosyolojisi araştırmalarının aksine, adeta yeni bir çıkış açarcasına, değişik bir metodla müslüman toplumların sosyal problemlerini incelemesinin sebebi de budur. O, çeşitli görevlerde bulunduğu İslâm Ülkelerinde⁴¹ bu problemleri bizzat yerinde müşahede etmiştir. Berque'in öğrencisi Jean-Paul Charnay'a bakılırsa, genel din sosyolojisinin tesbitleri ve yaklaşım tarzları, daha çok Uzak-Doğu dinleri ve diğer dinlerle hristiyan toplumların inançları, kültürleri ve sosyal yapıları üzerine bina edilmiştir; onlardan oldukça farklı müslüman toplumların sosyal realitelerine aynen uygulamak mümkün değildir⁴².

35 Taplamacıoğlu, Din Sosyolojisi, s. XIX.

36 Aydın, Mehmet, Beşerî İlimler ve Ahlâkî Değerler, Diyanet Dergisi, Temmuz-Eylül 1985, c. XXI, sayı: 3, s. 42.

37 Aydın, a.g.m., s. 42; İlyas Ba-Yunus, Ferid Ahmed, Islamic Sociology: An Introduction, London, 1985, s. 13-17; Maan Halil Ömer, Nahve İlmi ictimain arabiyyin, Bağdat, 1984, s. 326.

38 Sorokin, Çağdaş Sosyoloji Nazariyeleri, s. 235 vd.; Dictionnaire des religions, "Sociologie des religions" maddesi; Draz, Abdullah, Din ve Allah İnancı, Çev.: B. Karlığa, Bir yay., İst., ty., s. 170-188; İlyas Ba-Yunus, a.g.e., s. 13-15.

39 Watt, W. Montgomery, Modern Dünyada İslâm Vahyi, Çev.: M. Aydın, Ank. 1982, s. 21; Louis Gardet, L'Islam, Religion et Communauté, L'Ordinaire, Paris, 1978, s. 29-32.

40 Austruy, Jacques, Kapitalizm, Marxizm ve İslâm, Çev.: A.O. Güner, Damla Yay., İst. 1978, s. 49-50, 138.

41 el-Akîkî, el-Müştêrikûn, c. I, Darü'l-Maarif, Mısır, 1963, s. 315; Berque, Jacques, Les Arabes d'hier à demain, Paris, ed. du Seuil, 1969.

42 Charnay, J.-P., Sociologie religieuse de l'Islam, Paris, Sindbad, 1977, s. 47.

III- SONUÇ: İLGİSİZLİĞİN GİDERİLMESİ

Batıdan gelen bütün kavramların İslamiyetin sosyolojik realitesini açıklamak için yetersiz olduğunu belirten Vincent Montell, konunun çözümü amacıyla, esasen İslâmın kendi bünyesinde âhenkli olan zihniyetini ve inanç sistemini araştırmak lâzım geldiğine işaret eder⁴³. Weber'in İslâm ile ilgili görüşlerini tenkitçi bir tarzda inceleyen Turner, bir İSLÂM SOSYOLOJİSİ meydana getirmek maksadıyla, çağdaş nazarı sonuçlarla bağlantılı olarak, geniş bir sosyolojik çerçeve içinde İslâm tarihini ve sosyal yapısını aydınlatarak İslâm araştırmalarının gereği üzerinde ısrarla durur⁴⁴. Charnay bu teklife yeni bir boyut daha kazandırır. Ona göre, müslüman toplumlar inceleme konusu yapılacağı zaman, genel din sosyolojisinin metod ve tekniklerinden istifadeyle, kendi inançları, kültürleri ve sosyal yapıları dikkate alınıp yeni metod ve teknikler geliştirmek suretiyle incelenmelidir; çünkü metodlar çeşitli inançlara, kültürlere ve toplumlara göre değişirler. Herhangi bir sosyo-kültürel ünitenin incelenmesinde kullanılan bir metodu, her zaman başka birisi için başarı ile uygulamak mümkün değildir⁴⁵. Kendisinin "Sociologie religieuse de l'Islam" (İslâmın Dinî Sosyolojisi) böyle bir denemedir. Batı, bugün, yeterli olmamakla birlikte, 1933'de Ruben Levy ile başlayan önemli miktarda literatüre sahip bulunmakta⁴⁶, hatta "İslâm-Müslüman Sosyolojisi" seminerleri, kollokyumları düzenleyecek seviyededir⁴⁷. Ne Türkiye, ne diğer İslâm ülkelerinden biri, İslâm inancını, kültürünü ve sosyal strüktürünü, tarihî gelişim ve seyri içinde, genel olarak metodik ve sistematik tarzda inceleyen bir araştırma eserini meydana getirememiştir. Taplamacıoğlu'nun bazı bölgelerle ilgili "Yaşlara göre dinî yaşayışın şiddet ve kesafeti üzerine bir anket denemesi" ile Ünver Günay'ın Küre'de, Erzurum ve yöresindeki uygulamalı çalışmaları, Ramî Ayas'ın Türkiye'de ilk tarikat zümreleşmeleri ve Kur'an'da çalışma hakkındaki teorik araştırmaları, son 15-20 yılda konunun sistematik bir kaç incelemeleridir⁴⁸. Bunları takdir etmek ve devamını beklemekle birlikte, tesbitlerinin ilâhiyat fakültelerinde okutulmakta olan din sosyolojisi derslerine yansımadıklarını ve bunlara yenilerin eklenmesi icab ettiğini bilhassa belirtmek gerekir.

Netice olarak; Batı'da gelişen genel ve özel din sosyolojisinin umûmî yaklaşım ve tesbitleri, esasen bizim kültürel yapımızdan apayrı bir sosyolojik ortamda yapıl-

43 Montell, Vincet, Les Arabes, Que sait-je? P.U.F., Paris, 1957, s. 105.

44 Turner, Bryan, S., Weber and Islam, London, 1974, s. 1-2. Doç. Dr. Kerim Yavuz, aynı hususu, 17-19 Mayıs 1980 de Ankara'da düzenlenen "I. Türkiye İslâmî İlimler Kongresi"nde dile getirmiş, "din psikolojisinin metod ve anlayışlarından yararlanarak ona kendi dinî muhtevamızı kazandırmalıyız, aksi halde yaşaması mümkün değildir; bu sebeple, bu ders İslâmî din psikolojisi haline getirilmeli, Kur'an ve hadis taranarak din psikolojisine İslâmî bir muhteva kazandırılmalıdır" demiştir.

45 Charnay, a.g.e., s. 47; Krş. M. Halil Ömer, a.g.e., s. 326.

46 Batı'daki bazı İslâm sosyolojisi çalışmaları için bkz.: Er, İzzet, Genel olarak Batı'da İslâm Sosyolojisi Çalışmaları ve Jean-Paul Charnay, Din Öğretimi Dergisi, Ocak-Mart 1987, Sayı: 10, s. 79-82.

47 Bkz.: Desroche, a.g.e., s. 13.

48 Türkiye'de din sosyolojisi çalışmaları için bkz.: Er, İzzet, Türkiye'de Din Sosyolojisi Çalışmaları, U.Ü. İlahiyat Fak. Derg., Bursa, 1986, c. I, Sayı: I, s. 125-131.

dıkları ve onun izlerini taşıdıklarından, öğrencimizin ve bazı ilâhiyatçılarımızın ilgisizliğini normal karşılamak gerekir. Çünkü insan daha ziyade kendisine ait olan veya kendi problemlerini konu edinen şeylere ilgi duyar. Hiç bir ilâhiyatçının disiplinimizin verilerinden faydalanmak istemeyişinin sebebi de bu olmalıdır. Binaenaleyh, meslekdaşlarımızın din sosyolojisinin tesbit ve sonuçlarından faydalanmasını istiyorsak, bu ilim dalındaki kimlik krizini gidermek ve ona yerli bir kimlik kazandırmak mecburiyetindeyiz. Genel ve özel din sosyolojisinin metod ve tekniklerinden faydalanan teorik ve uygulamalı bir İSLÂM SOSYOLOJİSİ içinde yaşadığımız toplumun sosyo-kültürel realitesiyle de mutabakat arzedecektir.

KAYNAKLAR

- el-Akikî, el-Müsteşrikun, c. I, Darü'l-Maarif, Mısır, 1963.
- Aron, Raymon, Sosyolojik Düşüncenin Evreleri, Çev.: K. Alemdar, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1986.
- Austruy, Jacques, Kapitalizm, Marksizm ve İslâm, Çev.: A.O. Güner, Damla Yay., İstanbul, 1978.
- Aydın, Mehmet, Beşerî İlimler ve Ahlâkî Değerler, Diyanet Dergisi, Temmuz-Eylül 1985, c. XXI, Sayı: 3.
- Berque, Jacques, Les Arabes d'hier à demain, Paris, ed. du Seuil, 1969.
- Charnay, Jean-Paul, Sociologie religieuse de l'Islam, Paris, Sindbad, 1977.
- Desroche, H., Sociologies religieuses, P.U.F., Paris, 1968.
- Dictionnaire des religions, P.U.F., Paris, 1984.
- Durkheim, Emile, Les formes élémentaires de la vie religieuse. P.U.F. Paris, 1968.
- Er, İzzet, Genel Olarak Batı'da İslâm Sosyolojisi Çalışmaları ve Jean-Paul Charnay, Din Öğretimi Dergisi, Ocak-Mart 1987, Sayı: 10.
- Er, İzzet, Türkiye'de Din Sosyolojisi Çalışmaları, U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa, 1986, c. I, Sayı: 1.
- Freyer, Hans, İctimâî Nazariyeler Tarihi, Çev.: T. Çağatay, Ankara, 1977.
- Gardet, Louis, L'Islam, Religion et Communauté, L'Ordinaire, Paris, 1978.
- Gerth, H.H., Milss, C. Wright, Max Weber, Sosyoloji Yazıları, Çev.: Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986.
- İlyas Ba-Yunus, Ferid Ahmed, Islamic Sociology: An Introduction, London, 1985.
- Kösemihal, N. Şazi, Sosyoloji Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.
- MacRae, Donald G., Weber, Çev.: Nur Vergin, Afa Yay, İstanbul 1985.
- Mean Halil Ömer, Nahve ilmi ictimain arabiyyin, Bağdat, 1984.
- Montell, Vincent, Les Arabes, Que sait-je? P.U.F., Paris, 1957.
- Sorokin, P.A., Çağdaş Sosyoloji Nazariyeleri, Çev.: M.M.R. Öymen, Ankara, 1974.
- Taplamacıoğlu, Mehmet, Din Sosyolojisi, A.Ü. İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1975.
- Turner, Bryan, S., Weber and Islam, London, 1974.
- Ülken, H. Ziya, Sosyolojide Yeni Akımlar, Sosyoloji Dergisi, İst. Ün. Ed. Fak. Yay. İstanbul, 1960, Sayı: 15.
- Watt, W. Montgomery, Modern Dünyada İslâm Vahyi, Çev.: Mehmet Aydın, Ankara, 1982.
- Weber, Max, Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu, Çev.: Zeynep Aruoba, Hil Yay., İstanbul, 1985.